

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA GETICĂ FORTIFICATĂ DE LA SATU NOU, COM. OLTINA, JUD. CONSTANȚA — CAMPANIA 1989¹

M. IRIMIA, N. CONOVICI

Cea de a opta campanie de săpături arheologice din așezarea getică fortificată de la Satu Nou, punctul „Valea lui Voicu” s-a desfășurat între 12 august — 6 septembrie 1989¹.

În acest interval au fost continuate cercetările în secțiunea I-a, începută în 1982 (de 50×2 m) și în suprafața adiacentă din spre vest, până în ripă, cu lățimea de circa 6 m și lungimea de 35 m². Cu acest prilej au fost epuizate nivelurile 4 și 5 din partea de sud a suprafeței amintite, iar în partea ei de nord, precum și în secțiunea inițială — SIa — săpăturile au ajuns până la adâncimea de 4,80 m, cercetându-se parțial nivelul VIII de locuire. Totodată, s-a încheiat și cercetarea unei locuințe de suprafață care aparținea nivelului VII, prilej cu care au fost recoltate noi materiale arheologice, ce se adaugă exemplarelor descoperite în campania anterioară. Dintre acestea amintim trei vase sparte *in situ* (un askos — fig. 6/4 — și un lagynos elenistic — fig. 3/3 —, precum și o cană getică) și o piatră de rîșniță elenistică, fragmentară, de formă patrulateră. În partea de nord locuința era mărginită de o amenajare intenționată realizată din lut galben amestecat cu piatră mărunță.

Între dărîmăturile peretelui de sud al locuinței a mai apărut și un zdrobitor sferic, șlefuit, utilizat la măcinarea grăunțelor într-o rîșniță primitivă, precum și o fusaolă biconică.

În partea de sud a suprafeței adiacente secțiunii I-a, urme mai consistente de locuire au apărut doar în niveul IV, parțial și în nivelul V. În nivelul IV apăruse în campania precedentă o platformă mare de lespezi de piatră alăturate, în formă de semicerc (fig. 3/1). Deasupra ei se găseau împrăștiate materiale ceramice getice și elenistice databile la sfîrșitul secolului

¹ Un raport preliminar cuprinzînd principalele rezultate ale cercetărilor întreprinse în perioada 1982 — 1988 a fost publicat de curînd (cf. Mihai Irimia, Nicolae Conovici, *Thraco Dacia*, 10, 1989, p. 115 — 154).

² Suprafața amintită din spre vest, împărțită la rîndul ei în alte trei secțiuni alăturate S Ib, SIc, SIId — a început a fi cercetată în 1986, pentru a ușura evacuarea pămîntului excavat, mărirea zonei cercetate și corelarea descoperirilor noi cu cele din prima secțiune SIa. Lățimea suprafeței în cauză, mai ales a secțiunii Id este variabilă, din cauza marginii de vest care reprezintă malul ripei (vezi în acest sens și planurile publicate ale săpăturii; *loc. cit.*, fig. 5 — 8).

³ c. = carou.

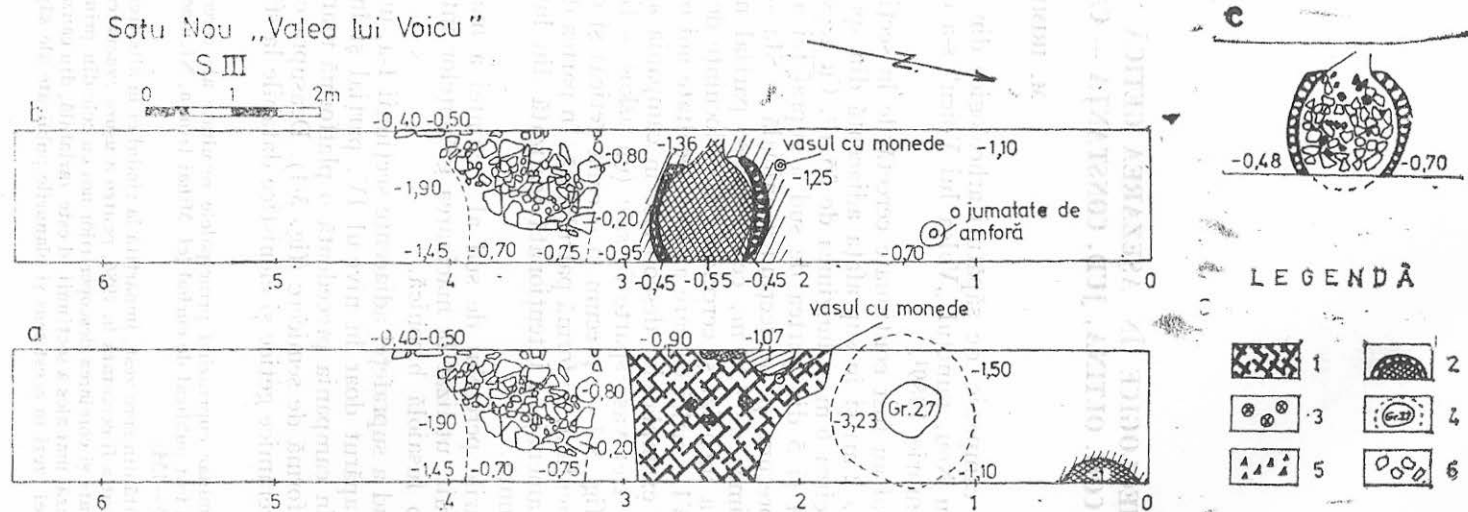

Fig. 1: Planurile secțiunii III: a-b — la adâncimi diferite; c — substructura vetrei cuptorului din c. 3. LEGENDA: 1 — dărîmătură arsă; 2 — cuptor; 3 — monede; 4 — groapă; 5 — fragmente ceramice; 6 — pietre.

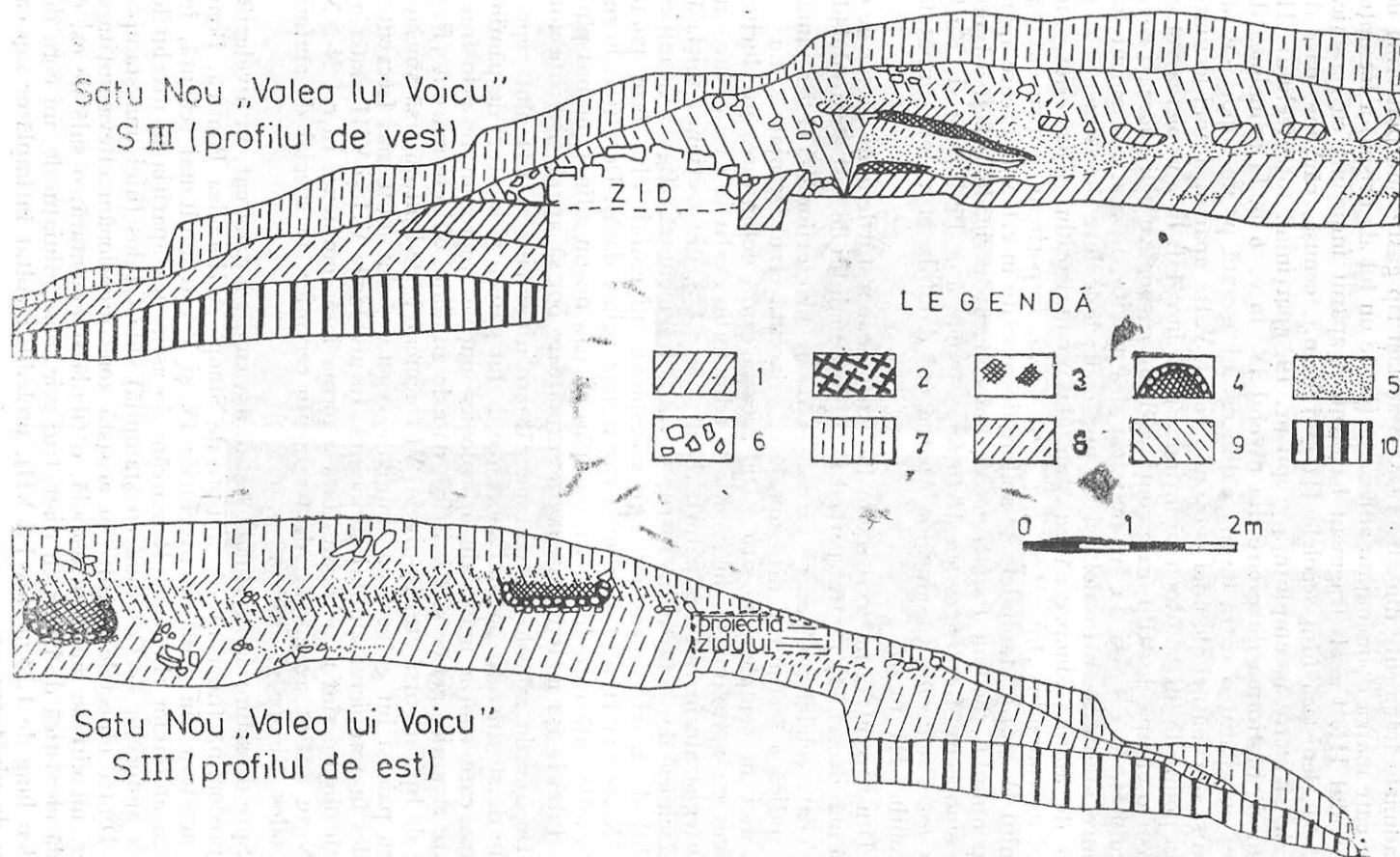

Fig. 2: Profilele secțiunii III. LEGENDA: 1 — lut galben, bătut; 2 — dărîmătură arsă, masivă; 3 — dărîmătură arsă; 4 — cuptor; 5 — cenușă; 6 — pietre; 7 — sol brun-vegetal; 8 — strat brun gălbui; 9 — strat arheologic cu pămînt cenușos; 10 — sol steril arheologic.

III î.e.n., precum și câteva fragmente de vase bastarne. Anul acesta au mai fost adunate fragmente din alte vase de același tip găsite sub platforma de pietre care marca o amenajare adiacentă (poate un fel de prispă) a locuinței din nivelul III. Un alt fragment bastarnic a apărut împreună cu ceramică getică și elenistică (din secolele III și I î.e.n.), cenușă, cărbune, oase de animale și pietre în umplutura gropii nr. 19, aparținând tot nivelului III. La sud de platforma de pietre din nivelul IV, în c. 6 b, la adâncimea de 3,00 m au apărut o vatră de mari dimensiuni așezată pe un suport de lut galben și sfărâmaturi ale unei vetre mai vechi. Vatra aparținea unei locuințe a cărei podea de lut bătătorit se întindea până în c.4 d. În apropierea vetrei s-a găsit o groapă de stîlp, care conținea lemn carbonizat. Din aceeași zonă a locuinței, în c.4 c și 5 c au mai fost descoperite, în afara fragmentelor ceramice obișnuite, o fusaiolă și un mic creuzet de lut. De asemenea, o toartă de amforă sinopeeană cu ștampila producătorului *Apatourios*, din timpul astynomului *Athenippos tou Metrodorou*. Importante pentru datarea nivelului IV sînt și ștampilele de amfore descoperite în c.1 N b-d, care aparțin eponimului rhodian *Philokrates* de la începutul perioadei II și astynomilor sinopeeni *Athenippos tou Metrodorou* (producător *Philemon*) și *Kallichoros tou Protagorou* (producător *Apatourios*) databile în a doua jumătate a secolului III î.e.n.

Din nivelul V, în acest sector fac parte doar resturile unui cuptor de o formă mai deosebită, păstrat parțial în ruptura malului de vest a caroului 4d.

Toate celelalte depuneri care aparțineau nivelurilor V-VII din jumătatea sudică a secțiunii și din suprafața adiacentă erau deranjate și nu au oferit nici un complex „in situ”. Din această cauză delimitarea nivelurilor s-a făcut cu aproximație, în funcție de adâncimile medii la care acestea au fost înregistrate în restul săpăturii. Numai în c.1 a, din secțiunea inițială, la adâncimea de -4,80 m a apărut o vatră fragmentară (fig. 3/4) inițial probabil de mari dimensiuni care corespunde nivelului VIII (sau poate chiar IX care ar fi atestat în acest caz pentru prima dată). De altfel, în suprafața adiacentă caroului în care a apărut vatra ne-am adîncit numai pînă la nivelul VI, așa încît în campaniile următoare pot să apară elemente noi.

Depunerile arheologice corespunzătoare nivelurilor V-VII sînt reprezentate de straturi discontinue succesive de lut galben și straturi de pămînt cenușos, care conțin materiale arheologice puține, reprezentate prin fragmente ceramice getice și elenistice, oase de animale, obiecte mărunte, fragmente de lipitură arsă etc. În nivelul VI fragmentele de lipitură arsă amestecată cu paie și lut galben, cu amprente vegetale, sînt mult mai frecvente, mai ales în apropierea zidului de incintă. În nivelurile VII și VIII materialele arheologice sînt mai bogate, fără a forma însă complexe. În c.1 N-2 N și 3 N au apărut aglomerări de fragmente ceramice, în special de amfore de Rhodos, Sinope și Cnidos.

Spre deosebire de nivelurile 4 și 5, așa cum s-a remarcat, în nivelurile 6-8 predomină fragmente de amfore de Sinope și Heraclea Pontică. Ponderea acestora din urmă în nivelurile IV și V este mult mai scăzută, în favoarea amforelor rhodiene. Remarcăm de asemenea apariția în nivelurile vechi a amforelor de Cos (una cu ștampila) și de Cnidos (nici una ștampilată). Dintre obiectele apărute în această zonă menționăm câteva cuțitașe de fier, un vîrf de lance, o fusaiolă, o fibulă fragmentară, o sulă de os, o monedă elenistică de bronz cu diametrul mic, vase miniaturale, un corn de cervideu lung de 1,25 m (nivelul VII), probabil recoltat întîmplător sau ca trofeu de vîntătoare ș.a.

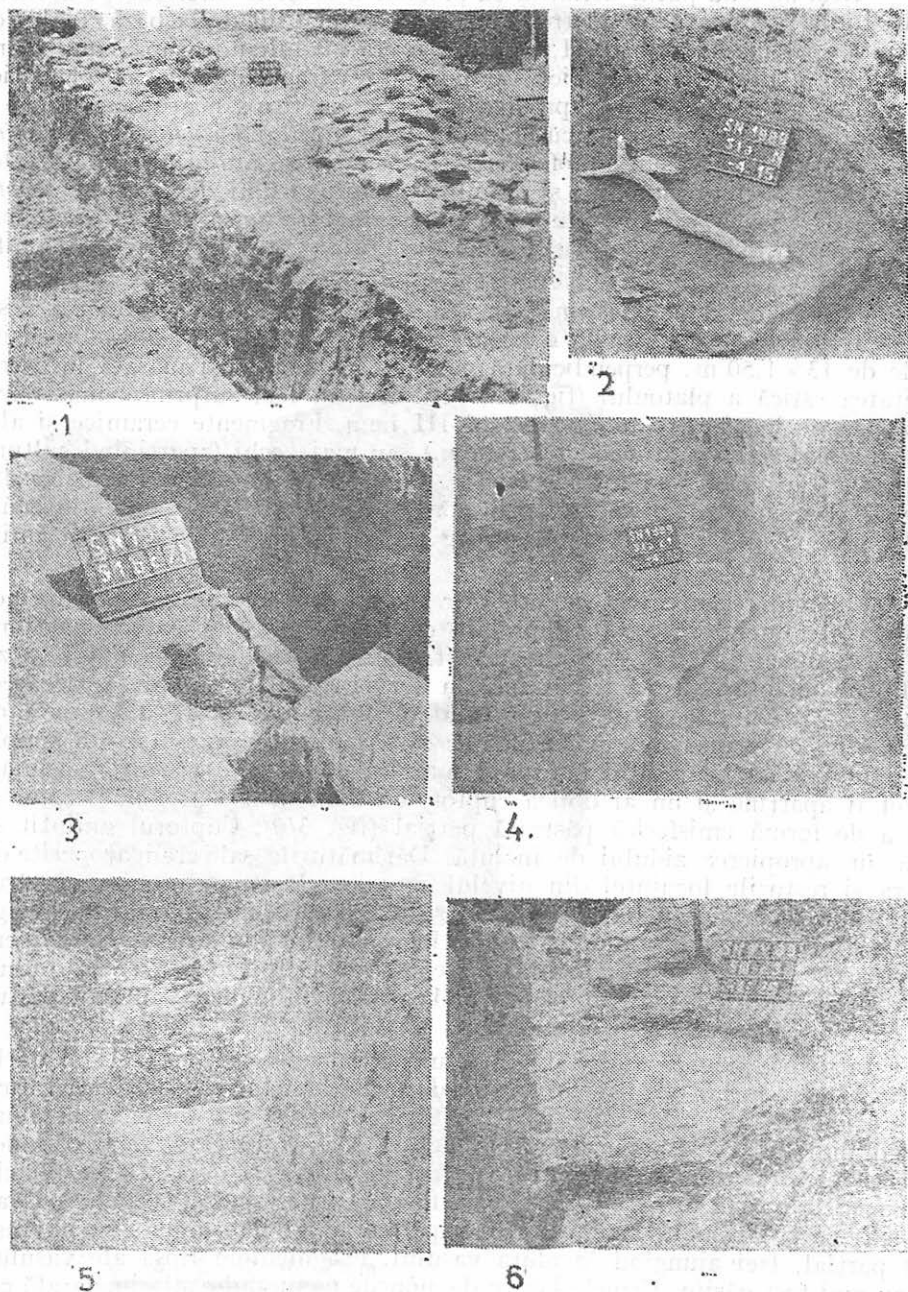

Fig. 3: 1 — S I b—c, caroul 4, platforme de pictre (cea din dreapta de formă semicirculară) aparținând nivelului IV (vedere parțială din spre nord); 2 — S I a, caroul 4, nivelul VII, corn de cerb; 3 — S I b, caroul 7 N, niv. VII, lagynos *in situ* în locuință; 4 — S I a, caroul 1, —4,80 m, vatră aparținând nivelului VIII; 5 — S III, vedere parțială cu imaginea din spre nord a zidului de incintă; 6 — S III, caroul 3, cuptorul de piine și cânița cu monede (semnul x).

Deși nu s-au putut delimita cu precizie nivelurile inferioare, s-a observat, totuși, că stratul de pietre arse amestecate cu lut de la baza zidului de incintă aparține nivelului VII, deși el mai era vizibil și deasupra umpluturii nivelului VI. Dintre aceste pietre provin câteva fragmente de vase elenistice (kantharoi, cupe), unele de producție attică, cu firnis negru, precum și o toartă de amforă sinopeană cu numele producătorului *Theodoros Poseidonios* desemnat prin termenul „profesional” de *kerameus*. Amintim că la „Valea lui Voicu” se mai cunoaște și ștampila proprietarului de atelier (*ergastiarhes*) *Demosthenes* din timpul astynomului *Hestaios tou Artemidorou*. Cele două menț uni sînt deosebit de importante pentru cunoașterea semnificației numelor de producători de pe ștampilele de amfore sinopeene.

Paralel cu cercetrile din S.I. a și suprafața adiacentă aflată la vest, în anul 1989 a fost efectuată o nouă secțiune de sondaj S.III, cu dimensiunile de $13 \times 1,50$ m, perpendiculară pe zidul de incintă și plasată în extremitatea estică a platoului (fig. 1 și 2). Aici au fost surprinse numai trei niveluri de locuire, toate din secolul III î.e.n. Fragmente ceramice și alte obiecte mai recente (din secolul I î.e.n.) sau mai vechi (aparținînd culturii Babadag) au apărut cu totul sporadic. Considerăm că lipsa nivelurilor din secolul I î.e.n. se explică atît prin cordarea naturală a terenului în zonă, cît, poate și printr-o mai slabă locuire a acestei porțiuni în perioa a amintită.

Cel mai recent nivel cu urme de locuire *in situ* din S. III cuprinde resturi ale unei locuințe de suprafață cu podeaua de lut galben bătătorit și prevăzut cu o vatră. Acestea au fost găsite în imediata vecinătate a zidului de incintă. Nu s-a trecut încă la dezvelirea ei în suprafață, deoarece scopul săpăturii era altul. Din nivelul mijlociu face parte o locuință de același fel cu precedenta, prevăzută cu un cuptor de pîine cu bolta simplă cercetat parțial în capătul nordic al malului de est al secțiunii; aceluiași nivel îi aparține și un al doilea cuptor, cu diametrul vetrei de 1,25 m și bolta de formă emisferică păstrată parțial (fig. 3/6). Cuptorul amintit se află în apropierea zidului de incintă. Dărîmăturile sale erau acoperite de vatra și resturile locuinței din nivelul superior. Pentru amenajarea vetrei cuptorului de pîine au fost folosite în substrucție lespezi de piatră și fragmente din pereții unor amfore (fig. 1/c) îngropate într-un strat de lut galben. Peste acest suport a fost realizată și netezită vatra propriu-zisă a cuptorului. Este tipul tradițional de cuptor folosit la „Valea lui Voicu”, întîlnit destul de frecvent în toate cele opt niveluri de locuire.

Între podeaua locuinței din nivelul superior al secțiunii III și dărîmăturile cuptorului din nivelul mijlociu, așadar într-o poziție stratigrafică bine asigurată, s-a aflat un mic depozit monetar. El era format din două tetradrahme și trei drahme de argint de tip Alexandru Macedon, postume, depuse într-o căniță lucrată cu mîna. Întregul depozit, deci atît vasul, cît și monedele poartă urmele trecerii prin foc. În urma acestei împrejurări vasul s-a spart, lipsindu-i acum partea superioară, iar monedele s-au împrăștiat parțial, trei ajungînd în afara vasului. Fragmentele lipsă ale vasului nu au mai fost găsite. Urmele lăsate de monede pe fundul căniței ne arată că aceste piese erau puțin numercale, foarte probabil nu cu mult mai multe decît au fost descoperite. Deși pămîntul scos din zonă a fost verificat cu toată grija, nu au mai fost recuperate alte monede. Aspectul general al monedelor, de altfel bine păstrate tocmai datorită trecerii prin foc, ne arată că este vorba de monede postume timpurii, databile în secolul III î.e.n. Una dintre tetradrahme poartă pe legendă mențiunea „basileos Alexandros”; celelalte conțin doar

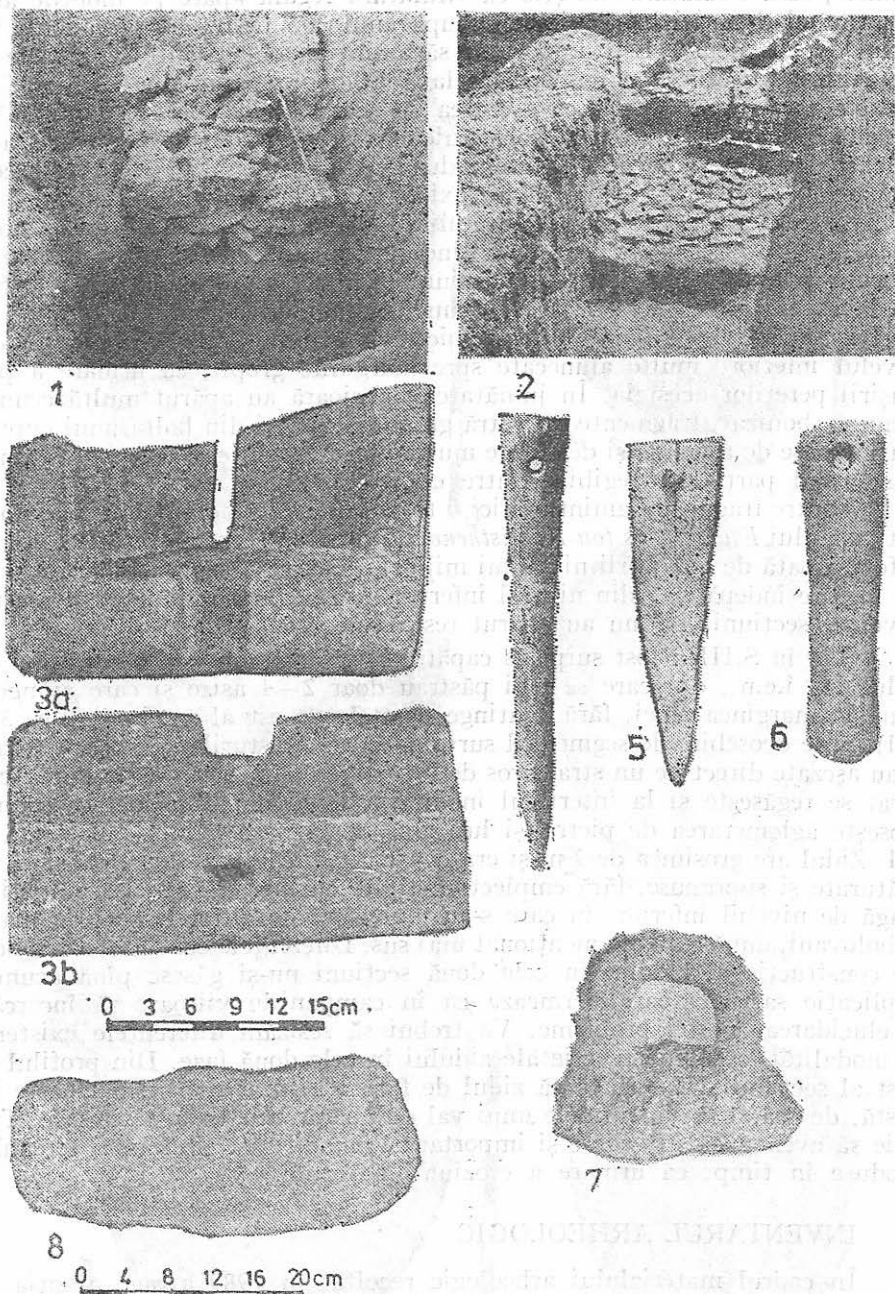

Fig. 4. 1 — S III — vedere din spre nord a zidului de incintă; 2 — S III, vedere parțială, cu substrucția vetrei cuptorului; 3 — rișniță de tip grecesc, S I b, c. 9 N—10 N, niv. VI VII (a — partea superioară; b — vedere din profil); 4 — suvac de os, S I a, c. 3, niv. 7; 5 — minier de cuțit din corn cu nit de fier, S III, c. 3; 6 — gresie de ascuțit, S I b, c. 3, niv. VI; 7 — capac de vas, fragmentar, S III, c. 1—3, -0,70— -1,10 m; 8 — rișniță de tip primitiv, S I c, c. 4 N—5 N, niv. 7.

numele, fără titulatură. Se știe că titulatura regală apare pe monede abia din timpul domniei lui Lysimach, după anul 305 î.e.n., când diadohii iau titlul de „basileus”. Este important să amintim aici că între monedele de tip Alexandru Macedon descoperite la Seuthopolis, nici una nu apare cu această titulatură. Se știe că așezarea de acolo își încheie existența în jur de circa 275 î.e.n.⁴. Aceasta constituie un serios argument pentru datarea celei mai recente monede din tezaur după data amintită. Cercetarea în continuare a siglelor și monogramelor existente pe monedele din depozitul de la Satu Nou ne va permite să stabilim și centrele emitente ale acestora.

Nivelul inferior de locuire conține multe lespezi de piatră și bolovani, precum și o groapă de mari dimensiuni (Gr. 27), cu adâncimea de 1,75 m de la nivelul antic de călare și diametrul maxim la bază de 1,78 m. La partea superioară era umplută cu pietre și pământ galben provenite din nivelul inferior, multe alunecate spre marginile gropii, ca urmare a prăbușirii pereților acesteia. În jumătatea inferioară au apărut multă cenușă, lemn carbonizat, fragmente de vatră groasă și bucăți din bolta unui cuptor, puține oase de animale și destul de multă ceramică getică și elenistică, unele vase fiind parțial întregibile, între ele un askos.

Dintre fragmente amintim aici o toartă de amforă de Sinope cu numele astynomului *Eucharistos tou Kallisthenou*. După toate probabilitățile, groapa a fost săpată de locuitorii nivelului mijlociu, pentru a arunca în ea resturile de locuire îndepărtate din nivelul inferior. Așa se face că în acest din urmă nivel al secțiunii III nu au apărut resturi *in situ*.

Tot în S.III a fost surprins capătul estic al zidului de incintă din secolul III î.e.n., din care se mai păstrau doar 2—4 asize și care ajungeau până la marginea ripei, fără a atinge peretele de est al secțiunii (fig. 3/5; 4/1). Spre deosebire de segmentul surprins în S.I, resturile de zid găsite aici erau așezate direct pe un strat gros de lut galben bătătorit, foarte dur. Acest strat se regăsește și la interiorul incintei, sub nivelul inferior. În schimb lipsește aglomerarea de pietre și lut ars, de la baza zidului, existentă în S.I. Zidul are grosimea de 2 m și era construit din lespezi de calcar și gresie alăturate și suprapuse, fără emplecton, lipite cu lut. Construcția zidului se leagă de nivelul inferior, în care s-au mai găsit de altfel lespezi de piatră și bolovani, după cum am menționat mai sus. Diferențele constatate în modul de construcție al zidului în cele două secțiuni nu-și găsesc până acum o explicație satisfăcătoare. Urmează ca în campaniile viitoare să încercăm și elucidarea acestei probleme. Va trebui să sesizăm diferențele existente în modalitățile de construcție ale zidului în cele două faze. Din profilul de vest al secțiunii III rezultă că zidul de faza a II-a avea o bermă foarte îngustă, de cca. 1 m, iar urmele unui val de apărare nu au fost sesizate. Trebuie să avem însă în vedere și importante modificări ale formei terenului produse în timp, ca urmare a eroziunii naturale.

INVENTARUL ARHEOLOGIC

În cadrul materialului arheologic recoltat în 1989 atrage atenția în primul rând marea varietate a ceramicii elenistice din secolul III î.e.n.—kantharoi, lagynoi, askoi, farfurii, „fish-plates”, boluri ș.a. din categoria ceramicii de lux. Se remarcă apoi ceramica elenistică de uz curent (străchini, cratere, căni) și amforele.

⁴ K. Dimitrov, V. Pencev, *Sevtopolis II, Anticni i srednovekovni moneti*, Sofia, 1984, p. 134—135.

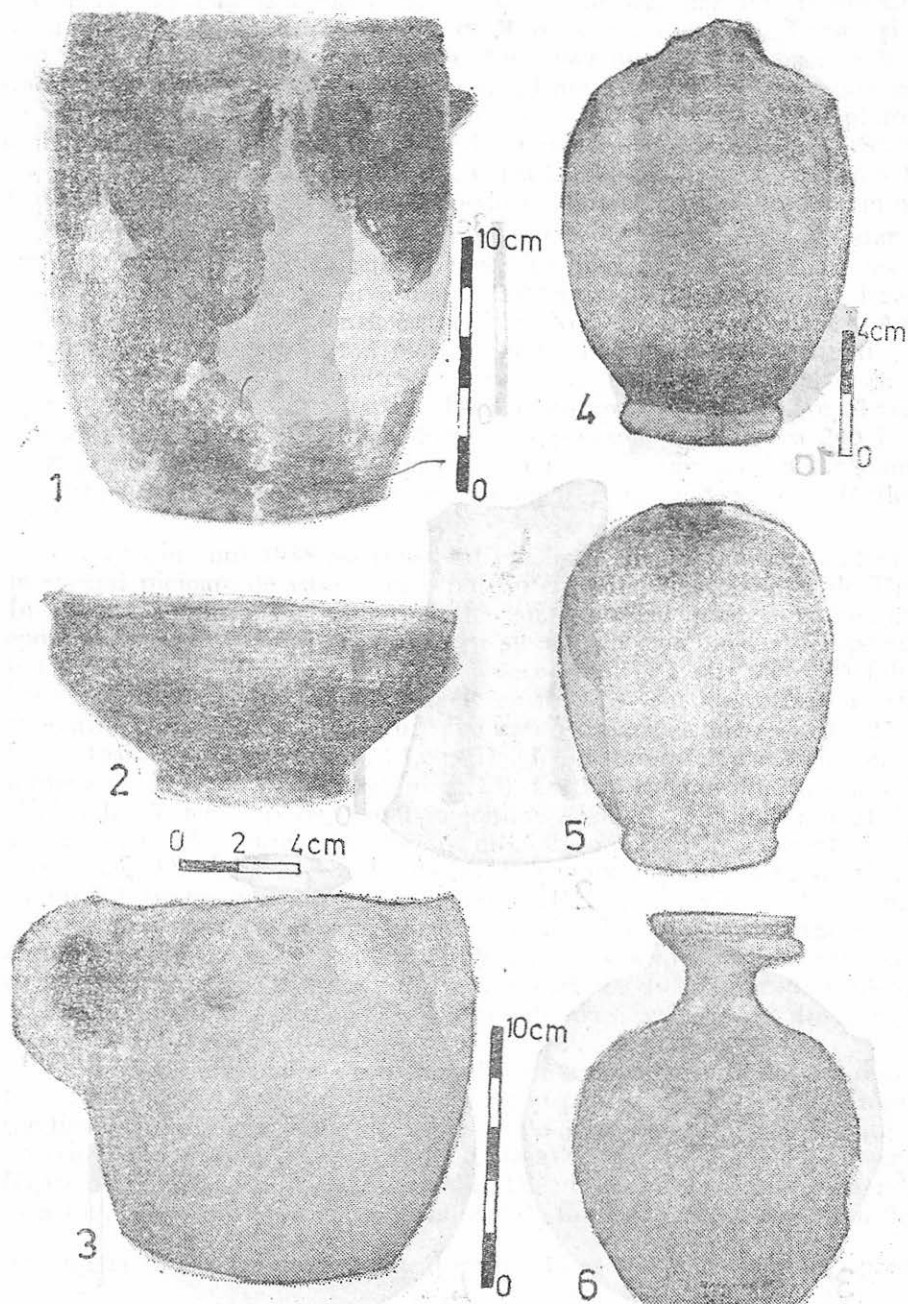

Fig. 5. 1 — vas borcan, S I a, niv. VII; 2 — strachină lucrată la roată, S I a, niv. VII, 3 — cană cu un șir orizontal de alveole și butoni, S I b—d, niv. VI; 4 — lekythos, S I a, c.; 2 N, niv. VII—VIII; 5 — lekythos, S I a, c. 1—1 N, locuință niv. VII; 6 — lekythos S I a, c. 2—3, niv. VII.

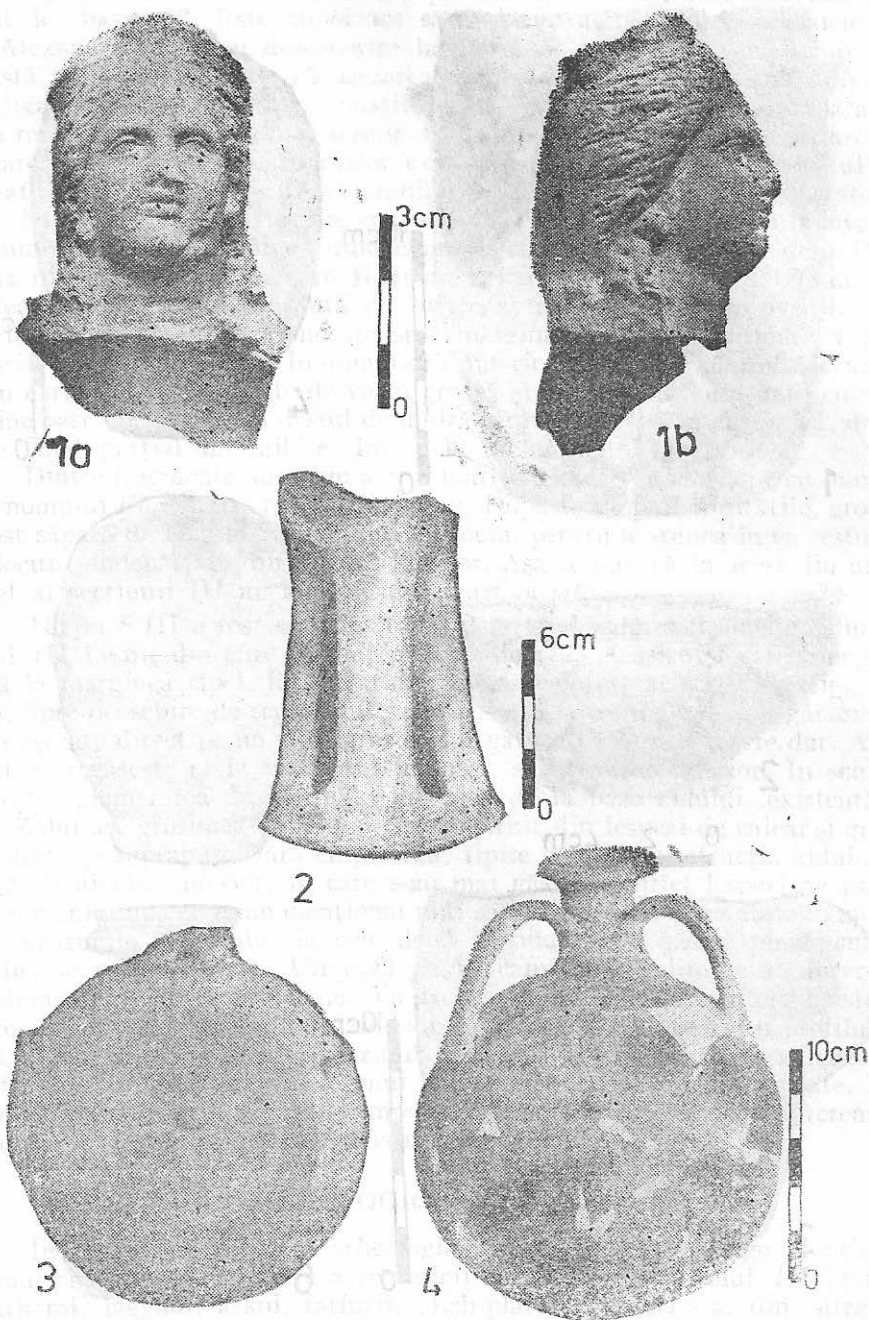

Fig. 6. 1 — cap statueta de teracotă (zeița Demeter), S I a, c. 4—5, —4,50—4,60 m; 2 — picior ajurat de fructieră, S I c, c. 1 N, groapă în niv. V; 3 — askos, S III, c. 2, groapa nr. 27; 4 — askos, S I b, c. 5 N, locuință niv. VII.

După cum menționam mai sus, majoritatea fragmentelor de amfore descoperite provine din Sinope și Heraclea Pontică, dar sînt reprezentate, în proporții mai reduse și amforele de Rhodos, Cnidos, Cos, Thasos și alte centre, neidentificate. În campania din 1989 au fost descoperite 85 de stampile de amfore, la care se adaugă un „dipinto” pe un fragment de amforă de Sinope, precum și o toartă stampilată de Rhodos găsită întîmplător în perimetrul așezării fortificate getice de la punctul „Vadu Vacilor”. Stampilele amforice descoperite în 1989 la „Valca lui Voicu” se repartizează astfel: 54 Sinope, 20 Heraclea Pontică, 8 Rhodos, 1 Thasos, 1 Cos, 1 nedeterminată.

Datorită extinderii cercetărilor în nivelările inferioare, noile stampile amforice ne conduc în prezent la modificarea datei de început a așezării getice, precum și la formularea unor considerații complementare în legătură cu importul amforelor elenistice la Satu Nou „Valca lui Voicu”. Astfel, din datele de care dispunem pînă în 1986—1987, începutul lucrării getice se putea plasa cu puțin înaintea anului 260 î.e.n.⁵. Această dată ne era sugerată de următoarele situații: absența stampilelor de amfore thasiene, numărul mic al stampilelor rhodiene, din perioada I (ante cca 240 î.e.n.), absența stampilelor sinopeene din grupa a IV-a și chiar a primelor stampile din grupa următoare. Toate aceste date au fost infirmate de cercetările din 1989.

Încă din anul 1988 s-a constatat existența unor fragmente amforice — în special picioare de vase — care puteau fi atribuite atelierelor de Thasos. În 1989 a apărut prima stampilă thasiană, purtînd numele magistratului eponim *Alkimos*. Stampila, purtînd ca simbol un ciorchine, are aspectul unei piese tîrzii, din prima jumătate a secolului III î.e.n., datorită folosirii literei *sigma* lunar (C). În cataloagele existente se întîlnește însă un singur magistrat cu acest nume, a cărui activitate se plasează între circa 325—310 î.e.n., foarte probabil pe la 323 î.e.n. Dar toate stampilele cunoscute cu acest nume sînt scrise cu *sigma* unghiular (Σ⁶). Credem că stampila în cauză de la „Valca lui Voicu” aparține unui omonim, *Alkimos II*. După modul de ordonare a legendei, forma literelor și simbol ea se apropie foarte mult de stampilele magistratului Satyros I⁷, dar și de stampilele altor magistrați datați cu probabilitate după mijlocul secolului III î.e.n. (*Euboios*, *Herakleides*)⁸. Cum se apreciază că după mijlocul secolului III î.e.n. încetează importul amforelor thasiene în bazinul Mării Negre, ne oprim la prima alternativă, cu specificarea că ni se pare mult mai plauzibilă o datare a stampilelor de Thasos amintite mai aproape de limita inferioară a intervalului (anii 70 ai secolului III î.e.n.).

Stampilele amforice rhodiene aduc de asemenea informații noi și prețioase atît pentru cronologia așezării, cît și pentru cunoașterea stampilelor rhodiene timpurii în general. Dintre cele opt stampile descoperite, trei aparțin unor eponimi din perioada I, datată ante 240 î.e.n.: *Theodoros I*, *Hippokles* și *Timostratos*. Stampila lui Theodoros I este de o formă neatestată pînă în prezent pentru acest nume: de formă circulară, cu cadru dublu, purtînd la mijloc numele producătorului *Axios* și monograma **A** probabil

⁵ N. Conovici, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 2, Călărași, 1986, p. 130—131; idem, *SCIVA*, 40, 1989, 1, 36.

⁶ A.M. Bon, A. Bon, *Etudes thasiennes*, 4, 1957, nr. 172—182; M. Debidour, *BCH*, Suppl. XIII, 1986, p. 331.

⁷ A.M. Bon, A. Bon, *op. cit.*, nr. 1523. M. Debidour *op. cit.*, p. 332.

⁸ A.M. Bon, A. Bon *op. cit.*, nr. 659, 711—715; M. Debidour, *op. cit.*

preseuratarea numelui lunii *Panamos*. Asemenea ștampile mai sînt cunoscute pentru alți 7 eponimi din perioada I, dar niciodată pentru eponimul *Theodoros*. Aceasta a făcut ca respectivul eponim să fie datat exclusiv în perioada II (240—205 î.e.n.)⁹. În realitate este vorba de un omonim din perioada I. O variantă a aceleiași ștampile, existentă în colecția Ulysse Berar din București a fost publicată de Al. Avram și V. Sandu¹⁰, dar fără a se putea citi numele producătorului din cauza uzurii ștampilei. În felul acesta avem acum atestarea unui nou producător din perioada I, databil înainte de circa 250 î.e.n. după asocierile cunoscute ale producătorului *Axios*. Eponimul *Hippokles* este și el puțin cunoscut. Aici apare pe o ștampilă circulară cu floare de rodie. O altă ștampilă rectangulară și fără prepoziție a fost publicată de unul dintre semnatarii raportului ca fiind descoperită la Iezeru — Gura Ochinesii, jud. Călărași¹¹. În sfîrșit, eponimul *Timostratos*, la Satu Nou, pe o ștampilă rectangulară, fără prepoziție, mai este cunoscut și pe o amforă a producătorului *Hieroteles*, descoperită într-un interesant depozit de amfore de la Pietroiu, com. Borecea, jud. Călărași, de asemenea publicat de unul dintre semnatarii acestui raport¹². Depozitul respectiv se datează înainte de 250 î.e.n. Se confirmă odată în plus contemporaneitatea parțială a celor două așezări, contestată de N. Conovici într-un articol publicat anterior¹³.

Din perioada II, și anume de la începutul acesteia (cca 245—240 î.e.n. după calculele noastre) fac parte alte două ștampile rhodiene, purtînd numele eponimilor *Aristeus* și *Pihlokrates*. După asocierile cunoscute de noi, prima a fost lucrată în atelierul lui *Chares*, cunoscut și în perioada I, a doua în atelierul lui *Kreon* contemporan cu precedentul. Dintre celelalte ștampile rhodiene, una aparține producătorului *Mikythos II* din perioada II, cu luna intercalată *Panamos deuterios*, iar celelalte două sînt incomplete, probabil din perioada I. De remarcat că ștampilele eponimilor *Hippokles* și *Timostratos* au apărut în umplutura nivelului 8, I a — 4,75 m, iar ștampilă nedescifrată — probabil a eponimului *Ainesidamos I* (simbol spic) în același nivel, la — 4,75 m. Avem motive să presupunem că cele trei ștampile se datează destul de timpuriu, poate înainte de 260 î.e.n. Din același nivel provine de asemenea și o ștampilă aplicată pe toarta unei amfore de Cos, cu numele *Zopy(rou?)*.

Ștampilele din Heraclea Pontică, deși ne-au adus nume noi, nu ne dau elemente sigure pentru datare deoarece poartă exclusiv numele unor producători. Menționăm totuși apariția unei ștampile a producătorului *Aristokrates*, aplicate pe gît, încă din nivelul 8, alături de altele apărute și acum în nivelurile 7 și 6. Se confirmă astfel durata mare a activității producătorului respectiv, întinsă probabil pe mai mult de două decenii.

Ștampilele sinopeene, cele mai numeroase și în recolta acestui an, nu ne-au scutit nici ele de surprize. Pentru prima dată au apărut în săpăturile noastre ștampile amforice aparținînd grupei a patra cronologice (cca 284—263 î.e.n.)¹⁴. Este vorba de o ștampilă a producătorului *Mitharadates* din timpul astynomului *Metrodoros tou Aristagorou*, al patrului din grupă

⁹ M. P. Nilsson, *Exploration archéologique de Rhodes*, V, Copenhagen, 1909, p. 431/237.

¹⁰ Al. Avram, V. Sandu, *SCIVA*, 39, 1988, 1, p. 56/39 și fig. 4/1.

¹¹ N. Conovici, C. Mușeteanu, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 143/12 și fig. 11/2.

¹² C. Mușeteanu, N. Conovici, A. Atanasiu, *Dacia*, NS, 22, 1987, p. 182 și fig. 2/18—19, 5/4.

¹³ N. Conovici, *Cultură și civilizație...*, p. 129—141.

¹⁴ *idem*, *SCIVA*, 40, 1989, 1, p. 29—44.

după cronologia unuia dintre semnături și de o alta a producătorului *Protos* din timpul lui *Demétrios III tou Heroxenou*, aflat către mijlocul grupeii după aceeași cronologie. Prin aceasta se dovedește că începutul așezării getice de la Valea lui Voicu trebuie plasat înaintea datei de cca 280 î.e.n. sau în jurul acestei date, dacă nu vrem să admitem că cele două amfore au pătruns în așezare mult mai târziu decât data lor de fabricație. În aceeași măsură se adevărește un fapt la care trebuia să ne așteptăm, anume acela că în primii ani ai așezării importurile din lumea elenistică vor fi fost mult mai slabe. Ștampila din timpul lui *Metrodoros tou Aristagorou* a apărut în umplutura corespunzătoare nivelurilor 7 sau 8, la —4,20 m, iar cealaltă în nivelul 5.

Pe ștampilele sinopeene apărute în 1989 apar numele a 22 astynomi. Cinci dintre aceștia sînt pentru prima dată atestați la „Valea lui Voicu”: *Metrodoros tou Aristagorou*, *Demétrios tou Heroxenou*, *Hikesios tou Antipatrou*, *Kallisthenes tou Hestiaiou* și *Pythochrestos tou Apollonidou*. Cu aceștia, numărul astynomilor sinopeeni atestați la „Valea lui Voicu” se ridică la 41, dintre care doi din grupa a patra și restul din grupele 5—6. Mai apar în plus trei ștampile de producători fără numele astynomilor: *Kerameus Theodoros tou Poseidoniou* *Thes* (simbol — capul lui Herakles, dr.), *Kephalion Dionysdorou* (simbol — cap, st.) și *Chabrias* (simbol — ciorchine). Toate aceste nume aparțin unor producători care au activat în grupa V-VI și datează din timpul unor astynomi al căror nume apar pe ștampile separate: *Appolodoros tou Dionysiou*, *Phemios tou Theopeitou* ș.a. Este interesant de menționat că primele trei dintre ștampilele cu nume de producători au apărut în nivelurile 7 și 8, în care au apărut și ștampile ale lui *Apollodoros tou Dionysiou*. Cel puțin una dintre cele trei ștampile datează din timpul astynomului respectiv, a cărui activitate se plasează pe baza analizei comparative a succesiunii gravorilor de ștampile, la începutul grupeii V-VI (cca 260—250 î.e.n.). Din aceeași perioadă timpurie datează și astynomii *Antipatros tou Nikonos*, *Zenis tou Apollodorou*, *Hikesios tou Bakchiou*, *Kallisthenes tou Hestiaiou*, *Mantitheos tou Protagorou*, *Naupon tou Kallisthenou* și *Pythochrestos tou Apollonidou* ale căror nume apar pe ștampile descoperite în nivelurile 7 și 8, împreună cu alții cunoscuți din săpăturile mai vechi în aceleași niveluri. Avem acum certitudinea că toți astynomii din primele două decenii ale grupeii comune V-VI sînt reprezentanți la „Valea lui Voicu”. Cum majoritatea lor apar în mai multe exemplare, analiza combinatorie a ștampilelor ne va conduce la stabilirea cronologiei relative a unei părți importante a astynomilor din grupa amintită, marcînd un pas nou în fixarea cronologiei definitive a ștampilelor de Sinope. În momentul de față sîntem pe cale de a stabili componența unei grupe a V-a a ștampilelor de Sinope care să cuprindă toți astynomii atestați la „Valea lui Voicu” și în alte așezări indigene sau grecești din spațiul vest-pontic. Grupa a VI-a va fi formată din astynomii care nu sînt deloc sau prea puțin atestați în acest spațiu. Componența celor două grupe va fi însă total diferită de cea propusă de B.N. Grakov în 1928¹⁵. Pe măsura extinderii cercetărilor la „Valea lui Voicu”, eventual și la „Vadul Vacilor” vom obține o imagine mult mai exactă a amplasării importurilor de amfore elenistice în această zonă dunăreană și totodată se vor putea aduce contribuții importante la cronologia ștampilelor amforice sinopeene.

¹⁵ B.N. Grakov, *Drevne grecheskie keramicheskie klejma s imenami astynomov*, Moscova, 1928.

Deocamdată unele rezerve se impun, mai întâi datorită „surprizelor” apărute în campania acestui an și în al doilea rând din cauza faptului că nivelurile 6—8 nu au încă o delimitare stratigrafică precisă, cel puțin în partea de sud a incintei. Numeroasele deranjamente și inversări de straturi survenite aici lasă posibilitatea ca ștampilele amforice din nivelurile cele mai vechi să nu fi fost descoperite în pozițiile lor originale. Afirmăm acestea deoarece ne surprinde numărul relativ mare al ștampilelor din grupele V-VI aflate în nivelurile 7 și 8 atunci când avem și ștampile sinopeene mai vechi cu circa două decenii (de la începutul grupei a IV-a).

Având în vedere grosimea mare a stratului arheologic corespunzător nivelului 8 și pe de altă parte sărăcia lui relativă în materiale arheologice, la care se adaugă și impresia noastră provizorie că ridicarea zidului de incintă are lor abia odată cu nivelul 7, ne așteptăm ca odată cu extinderea cercetărilor din nivelul 8 să obținem noi date în legătură cu începutul locuirii getice de aici. Dacă în prezent am ajuns să dispunem de elemente cronologice precise care ne indică deceniul al treilea sau chiar al doilea al sec. III î.e.n., nu este exclus ca în viitor să putem afirma că așezarea s-a înfiripat încă de la sfârșitul sec. IV î.e.n., deși afirmarea ei ca centru fortificat al unei comunități tribale a putut avea loc mult mai târziu, în deceniul al patrulea al sec. III î.e.n., așa cum ne indicau și datele obținute anterior prezentei campanii.

În continuare vom face câteva mențiuni în legătură cu ceramica autohtonă descoperită în acest an. Datorită lipsei unor complexe bine definite, cu excepția celor din S.III, ceramica autohtonă apărută în 1989 este destul de puțin numeroasă și foarte puține vase se întregesc. Se poate afirma însă că, spre deosebire de alte așezări getice contemporane de la nordul Dunării, ceramica getică de la „Valea lui Voicu” este mult mai puternic influențată de ceramica elenistică, mai ales în ceea ce privește categoria lucrată la roată. Ceramica lucrată cu mâna se menține însă la formele tradiționale, comune întregii arii locuite de geto-daci și chiar mai departe, în spații locuite de alte triburi tracie.

Despre materialele arheologice mărunte, din lut, metal, os și piatră am amintit în paginile precedente.

Oasele de animale recoltate, foarte numeroase, vor fi înaintate, ca și precedentele, laboratorului de antropologie și paleozoologie din Iași. Semnalăm totodată descoperirea, pentru prima dată în așezarea de la „Valea lui Voicu” a unui *femur uman*, în cuprinsul nivelului 6. Acesta pune problema existenței și în această perioadă, sec. III î.e.n., a unor ritualuri cuprinzând sacrificii umane la geto-daci¹⁶.

Marea cantitatea a ceramicii elenistice (ceramică de uz curent, de lux, amfore), alte produse ale lumii elenistice (teracote, piatra de răsărită, monede de bronz mărunte), ar putea ridica problema existenței în așezarea noastră a unui mic nucleu de populație greacă, posibil rezidență permanent sau cel puțin periodic. Sînt acestea câteva elemente care ar putea dovedi existența la „Valea lui Voicu” a unui adevărat *emporion* elenistic. Această problemă deosebit de importantă pentru istoria geto-dacilor merită a fi urmărită mai îndeaproape, prin coroborarea datelor arheologice cu mărturiile izvoarelor scrise privitoare la regiunea din imediata apropiere a Dunării.

¹⁶ Valeriu Sîrbu, *Dacia*, NS, 30, 1986, p. 91—108, M. Babeș, *SC:VA*, 39, 1988, I, p. 3—3¹.

În concluzie, cercetările din 1989 au adus informații noi și foarte importante privind etapele de locuire, cronologia și sistemul de fortificație al așezării.

Prin cercetări de suprafață au mai fost adunate numeroase monede romane, sigilii de plumb și alte obiecte mărunte din perimetrul cetății romane și romano-bizantine de la Izvoarele — „Cale Gherghi” (Suckiava moesiă).

LES FOUILLES ARCHEOLOGIQUES DANS L'ETABLISSEMENT GETIQUE FORTIFIE DE SATU NOU, LA COMMUNE OLTINA, DEPARTEMENT DE CONSTANTZA — CAMPAGNE DE RECHERCHES 1989

Résumé

M. IRIMIA, N. CONOVICI

Pendant l'année 1989 on a continué les fouilles archéologiques dans la I-ère section de 50 x 2 m et dans la zone voisine vers l'ouest, jusqu'au bord du ravin ayant environ 6 m de large et 35 m de long. Les fouilles sont arrivées jusqu'à la profondeur de 4,80 m, en examinant partiellement le III-e niveau de logement. On a mis à bonne fin l'investigation d'une habitation de surface, correspondant au VII-e niveau, et dans les environs, on a découvert, entre autres, trois récipients in situ et une pierre de moulin à bras hellénistique.

Parmi tant d'autres complexes archéologiques, les auteurs mentionnent une grande plate-forme pavée de dalles en pierre du IV-e niveau et un autel de grandes dimensions, situé sur un support d'arête jaune et de débris d'un autel plus ancien, du carré 6 b. Près de l'autel, on y a trouvé le fût d'un pilier. On présente les matériaux céramiques, surtout les anses d'amphores estampillées, ce qui permet la datation des niveaux IV-e et V-e. Dans le carré 1 a de la I-ère section, on a découvert vers les 4,80 m de profondeur, un autel fragmentaire (morcelé) correspondant au VIII-e ou au IX-e niveau.

Pour ce qui est des niveaux VI-e — VIII-e, les fragments d'amphores de Sinope et Héraclée Pontica dominent.

Pendant l'année 1989, on a exécuté vers l'extrémité est du plateau, la III-e section, ayant 13 x 1,50 m, perpendiculaire sur le mur d'enceinte. Ici on a découvert seulement trois niveaux d'habitat, placés en entier au III-e siècle av. J.-C. L'absence des niveaux du I-er siècle av. J.-C., pourra s'expliquer par l'érosion naturelle du terrain et par un faible peuplement de la zone. Entre les complexes archéologiques découverts, il faut mentionner les restes des habitations de surface et ceux fours pour le pain en dalles de pierre et des fragments d'amphores utilisées dans le substrat de l'autel.

Dans une position stratigraphique bien conservée, on a découvert un petit dépôt monétaire formé de deux tétradrachmes et trois drachmes en argent, de type Alexandre le Grand (roi de Macédoine), postumes, déposées dans un cruchon fait à la main. Il s'agit des monnaies datées du III-e siècle av. J.-C., probablement après 275 av. J.-C.

C'est toujours dans la III-e section que l'on a surpris le bout Est du mur d'enceinte, directement placé ici sur une couche épaisse de glaise jaune, foulée et très dure: ce qui manque c'est l'agglomération de pierres et de glaise au fondement du mur, présente dans la I-ère section. Le mur a une épaisseur de 2 m, étant exécuté, dans ce secteur en dalles de calcaire et de grès jointes et superposées, sans emblectone mais enduites d'argile.

L'inventaire archéologique

La grande variété de la céramique hellénistique de luxe attire l'attention. En 1989, on a découvert 85 anses et cois d'amphores estampillées, un „dipinto” sur un fragment d'amphore de Sinope ainsi qu'une anse estampillée de Rhodes dans le site „Vada Vacilor”. Les estampilles de „Valea lui Voicu” se placent comme suit: 54 Sinope, 20 Héraclée Pontica, 8 Rhodes, 1 Thasos, 1 Cos, 1 non identifiée.

L'estampille de Thasos, la première, jusqu'à ce moment, de „Valea lui Voicu“, porte le nom du magistrat éponyme Alkimos et on la date des années 70 du III-e siècle av. J.-C.

Les estampilles d'amphores rhodiennes apportent des informations importantes tant pour la chronologie de l'établissement que pour la connaissance des premières estampilles de ce type-là.

On y remarque aussi la découverte de deux estampilles d'amphores de type Sinope du IV-e groupe chronologique (d'environ 284–263 av. J.-C.) ainsi que des exemplaires des V-e et VI-e groupes qui apportent de nouvelles informations quant à la chronologie des estampilles amphoriques sinopéennes. En même temps, celles-ci nous permettent la datation du commencement de l'habitat gétique à Satu Nou, le site „Vale lui Voicu“, dans la troisième ou même la deuxième décennie du III-e siècle av. J.-C.

La grande quantité de céramique et d'autres produits hellénistiques pourrait soulever la question de l'existence, dans cet établissement, d'un noyau de population grecque résidente en permanence ou présente pendant certaines périodes.